

Tarih-i Erdelân Kitabının Dil ve Muhteva Özellikleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme

(A General Assessment of The Language and Content Characteristics of The History Erdelan Book)
(Nirxandina Giştî li Ser Ziman û Naveroka Pirtûka Tarîxa Erdelan)

Hatice Yılmaz ASLAN*
İlham ZARE**

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 04.07.2023
Accepted // Pejirandin: 12.08.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 65-83
DOI: DOI: 10.55106/kurdiName.1322581

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Aslan, Hatice Yılmaz ve Zare, İlham (2023). Tarih-i Erdelân Kitabının Dil ve Muhteva Özellikleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme, *KurdiName*, 9, r.65-83

Yazarların Katkıları - Authors Contributions: Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40), Data Analysis: Author-1 (%80), Author-2 (%20), Submission and Revision: Author-1 (%90), Author-2 (%10)

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kê m ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Özet

Mesture Erdelân'nın (1805-1848) Farsça kaleme aldığı **Tarih-i Erdelân** isimli kitabı konusu, yazım tekniği, yazarının kadın olması gibi nedenlerden dolayı büyük bir öneme sahiptir. Birçok araştırmacı ve yazar bu kitabı edebi ilimler, tarih, psikoloji vb. gibi alanlarda farklı açılardan incelemeye çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda araştırmacılar, kitabın edebi yönünün çok daha güçlü olduğu kanaatine varmışlardır. Kitapta şiir dizelerinin, ayet ve hadislerin yer alması, birçok cümlede edebi sanatların kullanıldığı nesir cümleler şeklinde olması onun akıcılığını ve okunurluğunu önemli kılmıştır.

Mesture Erdelân, Tarih-i Erdelân'ı yazarken eski kaynakların yanı sıra, sözlü kaynaklardan ve görgü tanıklarının ifadelerinden de yararlanmış. Tarihi olayları anlatırken, ayrıntıya girmeden genellemelerle yetinmiştir. Yazar kitapta kısaca Sine (Senendec) şehri ile ilgili çeşitli sosyolojik olgulara değinmiş olsa da Sine şehri ile ilgili gelenek-görenek, giyim kuşam gibi konulara değinmemiştir. Ayrıca yazarın itikadî açıdan mensup olduğu Eş'arî ekolünün bakış açısı hem kitaptaki rivayetlerde hem de anlatımında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesture Erdelân, Tarih-i Erdelân, Edebiyat, Kürt, Senendec

Abstract

The subject of the book called Tarih-i Erdelan, written by Mesture Erdelân (1805-1848) in Persian, is of great importance for reasons such as writing technique and the fact that the author is a woman. Many researchers and authors have published this book in literary sciences, history, psychology, etc. they have tried to examine such

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Doktora Mezunu, h_yelmaz@yahoo.com
Orcid: 0000-0001-5377-8578

(Van Yüzüncü Yıl University, Department of sociology PhD graduate, Türkiye)

** İran Taba Taba-i Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Doktora Mezunu varesheh_6106@yahoo.com
Orcid: 0009-0006-7478-5447.

(PhD graduate at Department of Persian Language and Literature, Iran)

areas from different angles. As a result of these studies, researchers have come to the conclusion that the literary aspect of the book is much stronger. The fact that the poetry lines, verses and hadiths are included in the book, and that many sentences are in the form of prose sentences in which literary arts are used, made its fluency and legibility important.

In addition to the old sources, Mesture Erdelân was injured by oral sources and eyewitness statements while writing the History of Erdelani. When describing historical events, he contented himself with generalizations without going into detail. Although the author briefly mentioned various sociological phenomena related to the city of Sine (Senendec) in the book, he did not touch on issues such as customs and clothing related to the city of Sine. In addition, the point of view of the Ash'ari school, to which the author belongs from the point of view of belief, has been influential both in the narrations in the book and in its narration

Keywords: Mesture Erdelân, Erdelân History, Literature, Kurdish, Sanandaj

Puxte

Pirtûka Mesture Erdelân a bi navê “Dîroka Erdelân”; ji ber sedemên cuda yê wekî mijara wê, teknîka nivîsandinê û jinbûna nivîskar xwedî girîngiyeke mezin e. Gelek lêkolîner û nivîskar hewl didin ku ji aliyên cuda ve vê pirtûkê di warên zanistên edebî, dîrok, civaknasî û hwd bi kar binin. Le di encama van lêkolînan de lêkolîner di wê baweriyê de ne ku aliye rûyê, bihayê edebî yê pirtûkê gelekî xurtir e. Ji ber kû di pirtûkê de rêzikên helbest, beyt û hedîs hene û gelek hevok bi hevokên peşan ên ku tê de hunerên edebî hatine bikaranîn, rewabûn û xwendina wê girîng kiriye.

Mesture Erdelân di dema nivîsandina Dîroka Erdelânê de hem ji çavkaniyên devkî û şahidên bûyeran û hem jî ji çavkaniyên kevn sûd wergeriye. Dema ku bûyerên dîrokî vedibêje, bêyî ku bikeve nav hûrguliyên, bi giştîkirinê bi kar tîne. Nivîskar her çend di pirtûkê de behsa gelek rastiyên civaknasî li ser bajarê Sine (Senendec) kiriye jî, wî behsa rastiyên bajarê Sine yê wek kevneşopî û cil û bergan nekiriye. Her wiha nêrîna mekteba Eş'eri ya ku nivîskar jê bawer e, hem di rîwayetên pirtûkê de hem jî di vegotina wê de bi bandor bûye.

Peyvên Sereke: Mesture Erdelân, Tarîxa Erdelân, Edebiyat, Kurd, Senendec

Giriş

Mesture Erdalân (1805-1848), Sine³ şehrînde hûkûm sûrmüş olan Erdelân hûkûmetinin tarihi hakkında Farsça kaleme aldığı Tarih-i Erdelân kitabı, önemli yerel tarih kitaplarından biridir. Kitabın önemini arttıran başlıca özelliği, yazarının kadın olması ve İslam dünyasındaki ilk kadın tarih yazarı olmasıdır. Yazarın içinde bulunduğu dönemdeki Kürt toplumunun kaotik şartları ve o dönemin kadınlarının büyük çoğunluğunun okuryazar dahi olmadıkları düşünüldüğünde Mesture Erdelân'ın çalışmasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Erdelân'ın çalışmaları sadece bu kitapla sınırlı değildir. Hem edebiyat hem de fıkıh alanında yazdığı eserleri de mevcuttur. Erdelân'ın kültürlü kişiliğinin ve edebi şahsiyetinin gelişiminde, ailesinin sosyal statüsü ve maddi durumunun önemli bir rolü olmuştur.

Mesture Erdelân ve Kürt tarihi üzerine 50 yıldır çalışmaları olan ünlü bir Kürdolog⁴ ve Rus tarihçisi E.İ. Vasiliyevna Mesture Erdelân'ın bilimsel ve edebi kişiliği hakkında şöyle yazmıştır:

³ Günümüzde İran'ın bir vilayeti olan Ostan-ı Kürdistan'ın vilayet merkezidir.

⁴ <https://www.scribd.com/document/477662250>

“Doğu ve Ortadoğu bölgesinde ne İranlılar ne Türkler ne de Ermeniler arasında Mesture Erdelân gibi hem etkili kadın bir şair hem de değerli bir tarihçi yoktur” (Şerifi, 2003:142).

Bu çalışmada hem İslam dünyasının hem Kürdistan bölgesinin ilk kadın tarihçi yazarı olarak bilinen, kitapları Türkçeye çevrilen, hakkında birtakım inceleme çalışmaları olan, Türkçe literatürde de yeni yeni yer edinen Mesture Erdelân’ın daha fazla tanınmasını sağlamak ve bu konudaki çalışmalara bir katkı sunmak amacıyla, Tarih-i Erdelân isimli tarih kitabının muhteva açısından özellikleri kısaca değerlendirilecektir. Çalışmada öncelikle Mesture Erdelân’ın hayatı ve eserlerine yer verilecek, daha sonra ilgili literatür tanıtılarak, sonrasında da çalışmanın konusu olan Tarih-i Erdelân’ın muhteva açısından özellikleri; “Dil ve Edebiyat”, “Tarih”, “Coğrafya” ve “Mezhep” başlıkları altında kısaca ele alınması hedeflenmektedir. Çalışma, sonuç ve değerlendirme kısmı ile son bulacaktır.

1. Hayatı

Mesture mahlaslı Mah Şeref Hanım Kurdistanî, miladi 1805 yılında Sine ya da diğer adıyla Senendec şehrinde dünyaya gelmiştir (Ruhani, 2003:379). Babası Ebu’l Hasan Bey’in baba tarafı, Hemedan şehrinin “Dergozin” ailesine mensuptur. Büyükbabası Kadir Bey, 1741 yılında Hemedan’dan Senendec’e göç etmiş ve oraya yerleşmiştir.

Yaklaşık elli yıl (altı Erdelân yöneticisinin hükümeti süresince) Erdelân valiliğinin hazine bakanlığını yapan Muhammed Ağa Nazır Kadirî, Senendec’in Kadiri Hanedanlığının büyüğü idi. Mesture Erdelân’ın babası Ebu’l Hasan Bey de Kürdistan valilerinin yakınlarından ve döneminin hatırı sayılır şahsiyetlerindendi (Sajjadi, 1996:746). Mah Şeref’in (Mesture) annesi Mülk Nisa Hanım ise Kürdistan’ın Veziri Hanedanlığından Mirza Abdullah Han’ın kızı ve Vezir Mirza Ahmed’in yeğeniydi (Ahmedi Ayin, 2005:28).

Mesture Erdelân’ın dünyaya geldiği yıl, Erdelân vilayetinde ve Senendec’in merkezinde Emanullah Han’ın hükümeti hâkimdi. Emanullah Han 1799 yılında Erdelân Hanedanlığının başına geçmiş ve 1824 yılına değin yani hanın ölümüne kadar bu beyliğin başında kalmıştır. Aynı yıl Hüsrev Han-ı Nakam babasının yerine geçmiş ve 1834 yılında vebadan vefat edene kadar yönetimde kalmıştır. Hüsrev Han, yönetime geçtikten dört yıl sonra 1828 yılında Mesture ile evlenmiş, böylece Mesture, Hüsrev Han’ın ikinci eşi olmuştur. Kocasıyla sadece altı yıl beraberlikleri olmuştur. Hüsrev Han-ı Nakam’ın 1834’de genç yaşta veba hastalığına yakalanıp vefat etmesiyle Mesture Erdelân dul kalmış ve bir daha evlenmemiştir. Hüsrev Han-ı Nakam’ın ölümünden sonra oğlu Rıza Kuli Han Hanedanlığın başına geçmiş ancak Kaçar Hanedanlığına mensup annesi ve bizzat Kaçar şahının aşırı müdahalesi ile 1840’lı yılların başında Erdelân Hanedanlığında iç karışıklığın meydana gelmesiyle tutuklanıp Tahran’a götürülmüştür. Yerine kardeşi Emanullah Han geçmiş ancak o da iç karışıklığa ve İran şahının yerel yönetime müdahalesine mani olamadığından Erdelân Hanedanlığı dağılmaya başlamıştır. Mesture Mahşeref Erdelânî iç karışıklıklardan dolayı dağılmaya başlayan Erdelân Hanedanlığından Süleymaniye’ye göç etmiş ve 1847 yılında vefat edene kadar orada yaşamıştır. Erdelân Hanedanlığı 1867’de Kaçarlar tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır (Zeki Beg, 2012:498).

2. Eserleri

Mesture Erdelân üç önemli eseri günümüze ulaşmıştır. Bunlar iki farklı isimle yayınlanan ve çalışmamızın konusu olan Tarih-i Erdelân ya da bir başka adıyla Tarih’ül Ekrat, Mesture

Erdelân Şiir Divanı ve Şeri'yat Risalesi isimli fıkıh kitabıdır. Sırasıyla bunlara kısaca değinmeye çalışacağız.

3.1. Tarih-i Erdelân: Mesture Erdelân'nın, Erdelân hükümetinin kuruluşundan kendi zamanına kadarki tarihi olayları ihtiva eser eden Farsça yazılmış olup, Kürdistan'ın yerel tarihi ile ilgili önemli bir kaynaktır. Bu Eser Mesture Erdelân tarafından yazılmış iki nüshadan oluşmaktadır. İlk nüsha Nasır Azadpur tarafından tashih edilerek 1946 yılında Tarih-i Erdelân olarak yayınlanan nüshadır. Bu nüshanın elyazmasının akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. İkinci nüsha British Library'de OR 14108 numarasıyla kayıtlı bulunan ve Cemal Ahmedi Ayin'nin tashihi ile 2005 yılında Erbil'de Aras Yayınları tarafından basılmıştır (Açar, 2020: 27-28). Bu çalışmamızda daha güvenilir olduğu kabul edilen (Kelhor, 2008:108). Nasır Azadppur'un tashih ettiği nüshadan yararlanılmıştır.

Bu değerli eser 2020 yılında Cafer Açar tarafından her iki nüshanın karşılaştırması yapılarak tercüme edilmiş ve Nubihar Yayınları tarafından basılmıştır.

3.2. Şiir Divanı: Hadika-i Emanullah ve Hadika-i Nasriye gibi kaynakların verdiği bilgiye göre Mesture Erdelân çoğu kayıp, yaklaşık yirmi bin kadar beyti olan bir şiir divanı bulunmaktaydı. Bu divanın büyük bir kısmı bölgedeki iç karışıklıklar ve yapılan göçler nedeniyle kaybolmuş, şiirlerinin sadece bir kısmı -yaklaşık 2000 mısra- merhum Hacı Şeyh Yahya Kürdistanî'nin (Kürdistan Maarif Müdürü) o zamanki çabalarıyla 1925'te yayınlanmıştır. Birkaç Kürtçe şiir dışında, Erdelân'nın şiirleri Farsçadır. Hafız-ı Şirazi'nin gazellerinin etkisiyle yazdığı gazeller, genellikle romantik temalar içermektedir (Ruhani, 2003:379). Erdelân'nın geriye kalan şiirleri de çoğunlukla aşk ve romantizm üzerinedir. Şiirlerinde âşk kendisi, maşuk ise eşi Hüsrev Handır (Ahmedi Ayin, 2005:28).

3.3. Şeri'yât Risalesi: Mesture Erdelâni, Ortadoğu ve İslam âlemindeki ilk kadın tarihçi olmasının yanı sıra, ilk kadın fıkıh yazarı olma özelliğine sahiptir. Şeri'yyât Risalesi, kitabın önsözünde Erdelân'nın kendi deyimine göre döneminin kadınlarını mezhepleri ve dini vecibeleri hakkında bilgilendirmek üzere kaleme alınmıştır. Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde akaid konularından zat, sıfat, mebbe ve nübuvvet konularını, ikinci bölümde ibadet konularından olan namaz, temizlik, abdestin şartlarını ve bozulma sebepleri ile abdesti bozan halleri, üçüncü ve son bölümde ise hayattakilerin guslü ile ölü yıkama konularını ele almıştır. Şafii mezhebinin İslam akaidi ve ibadet esasları üzerine yazılmış, dini vecibeleri yüzeysel ve kısa bir biçimde ele alan bu kitabın bir diğer özelliği de zaman zaman Şafii mezhebi ile Şii mezhebinin karşılaştırmasıdır. Kitabın dili Farsçadır ve 2014 yılında Nûbihar Yayınları tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

3. Literatür

Günümüze kadar başta Erdelân Hanedanlığı olmak üzere Tarih-i Erdelân ve Mesture Erdelân hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu Farsça olduğundan çalışmamızda kaynak olarak daha çok bu dilde yazılmış makale ve eserlerden istifade edilmiştir. 2011 Yılında İran'ın Kürdistan Vilayeti merkezi Senendec'teki Kürdistan üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü tarafından "Uluslararası Erdelan Beyliğini Tanıtma Konferansı" düzenlenmiştir. Erdelan Hanedanlığı ve Mesture Erdelân üzerine onlarca makalenin yayınlandığı bu konferansın dili Farsça ve Kürtçe idi. Çalışmamızda

bu makalelerden çalışmamızla ilgili olanlardan istifade edilmiştir. Şimdi genel olarak Mesture Erdelân ve eserleri üzerine yapılmış çalışmaları ele alacağız.

Radfar, “Mesture Kürdistan-i Şiir, Sanat ve Tasavvufun melikesi” başlıklı makalesinde Mesture Erdelân’ın karakterinin sanatsal yönünü ele almaktadır. Makalede kadın şairlere dair yazılan tezkireler hakkında bir giriş yapıldıktan sonra Mesture Erdelân kısa bir biyografisi verilmiş ve şiirsel üslubu incelenmiştir. Radfar’e göre Mesture Erdelân şiir tarzı, Kaçar dönemi şairlerinin çoğu gibi “Sepk-i Iraki ya da başka bir deyişle Irak üslubu şiir tarzına dâhildir. Tasavvufi, dini temaların yanı sıra sosyal ve toplumsal konuların da işlendiği Iraki üslubunda olduğu gibi onun şiirlerinde de tasavvufun yanı sıra çağının ve zamanının sosyal temalarını işlediği dile getirilmiştir.

Amjadi ve Toloui Azar, "Mesture Erdelân ve Pervin İtisami'nin Şiirlerinin İncelenmesi ve Şiir Tarzlarının Analizi" başlıklı makalelerinde Mestura ve Pervin İtisami'nin şiirlerini karşılaştırmışlardır. Bu araştırmaya göre Mesture Erdelân ve Pervin İtisami'nin şiirleri tema bakımından birbirinden farklıdır. Aşkta, maşuktan ve rakipten şikâyet gibi temalar Erdelân’ın şiirlerinde en çok işlediği temalar, Pervin İtisami şiirlerinde daha çok ahlaki konuları işlemiştir. Makalede her iki şairin ortak yönleri ise; kadın meselelerine değinilmesi, Sadi ve Hafız gibi seleflerin şiir tarzlarının örnek alınması ve işlenmesi, şiirlerin kompozisyonunda şiir yazma geleneğine hâkim olunması olarak dile getirilmiştir.

Salimi ve Nemati, "Mesture Erdelân ve Ayşe Teymuri'nin Şiirlerinde Ortak Dini Temalar" adlı makalelerinde bu iki Kürt şairin şiirlerini ortak dini temalar açısından analiz etmişlerdir. Makalede, aynı dönemde farklı iki ülkede biri Mısır diğeri İran’da yaşamış ve farklı iki dilde Arapça-Farsça şiirler yazmış bu iki kadın şairin şiirleri başörtüsü, iffetle gurur duyma, dini ibadetleri övme ve Kur’an-ı Kerimden birebir alıntılar yaparak şiir yazma gibi ortak yönleri ele alınmıştır.

Muhammed Kelhor, "Mesture'nin Yaşamında ve Tarihinde Animus'un Rolü Üzerine Düşünceler" adlı makalesinde; psikolojik bir yaklaşımla Tarih-i Erdâlan kitabını Jung'un öğretilerinden yola çıkarak eleştirmiş ve Animus'un (kadının kişiliğindeki erkek) kitabı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Kelhor makalesinde, disiplinlerarası bir bilim olan ve tarihçilerden çok psikologların daha fazla ilgi gösterdiği tarih psikolojisine kısa bir giriş yaptıktan sonra, bu alanın öncüsü olan Carl Gustav Jung'un (1875-1961) bu alandaki teorilerine yer vermiştir. Ünlü bir psikanalist olan Jung'un, zamanın ve tarihin insan ruhu üzerindeki etkilerini incelediğini belirttikten sonra, onun analitik psikoloji ekolünde kolektif bilinçdışı teorisinin bir parçası olan “Anima” (animayı da bir erkeğin bilinç dışı kadın tarafı) ve “Animus”u (bir kadının bilinç dışı erkek tarafı) detaylı olarak açıklamıştır. Devamında Mesture Erdelân İslam dünyasındaki kadın tarihçilerin öncüsü olmasına rağmen, onun yazı stiline geleneksel ve eril tarih yazım tarzının bir devamı olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da o zamana kadar erkek tarih yazımı geleneğinin hâkim olması ve kadın tarih yazımı geleneğinin bir arka planının olmayışı olarak açıklamıştır. Dolayısıyla Mesture Erdelân bu kitaptaki anlatımının önemli bir kısmının erkek anlatımı olduğu sonucuna varmıştır.

Erdelân'ın Tarihi ile ilgili yazılan bir başka makale ise Behzad Mafakheri'nin, “Mesture Erdelân’ın Tarihçiliği Üzerine” isimli makalesidir. Mafakheri bu yazısında, Mesture’nin Tarih

yazıcılığını ve tarih yazımının motivasyonuna işaret ettikten sonra, onun tarih yazımının en önemli bileşenlerinin “Meşîetçi düşünce tarzı” ve Erdelân egemenliğini meşrulaştırmak” olduğunu belirtmiştir. Makhhari'ye göre onun yazı stili, klasik edebiyat örneklerini benimseyen edebi üsluptur ve olayların aktarılmasında şiirsel ruhu, şefkati ve kadınsı duyguları hissedilmektedir. Makalede geleneksel tarih yazımının hâkim olduğu Tarihi Erdelân kitabında çoğunlukla siyasi olaylar ve savaşların anlatıldığı, çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel konuların yeterince ele alınmadığı eleştirisi yapılmış ve askeri tarih, siyasi ve askeri haberciliğin renginin hâkim olduğuna değinilmiştir. Ayrıca Mesture Erdelân tarih yazımı yaklaşımının, onun “Meşîetçi” düşünce yapısından dolayı rasyonalist olmaktan çok determinist bir tarihçi olduğunu ifade etmiştir.

Kadimi Kaydari, "Kürdistan'ın Yerel Tarihçiliği ve İran'da İlk Kadın Tarihçinin Ortaya Çıkışı" başlıklı makalesinde, Tarih-i Erdelân de dahil olmak üzere Kürdistan'ın yerel tarihine ve bunların yazılma nedenlerine değinmektedir. Yazar makalenin giriş bölümünden sonra Hamza İsfahani'nin “Tarih-i İsfahan”, Hüseyin Kumi'nin “Tarih-i Kum”, İbn-i İsfendiyar'ın “Tarih-i Teberistan” vb. kitaplar üzerinden İran'daki tarih yazımının motivasyonunu ve özelliklerini belirtmiştir. Kaydari'nin görüşüne göre Kürdistan'ın yerel tarih yazımı, İran tarihçiliğinin birçok özelliğini taşımaktadır. Özellikle “Şerafname” “Hadika-i Naseri” ve “Tuhfe-i Naseri” gibi Kürdistan coğrafyasının dağlık özelliklerini, nehirlerini, su kanallarını, eyalet ve beldelerini, kabile ve halklarını, gelenek, göreneklerini tarihi olgular ve olaylarla bağlantılı bir şekilde ele alan kitaplar bu kategoridedir. Ancak Hüsrev Bey Erdelân'nın “Lübb'üt-tevarih” ve Mesture Erdelân tarafından yazılan “Tarih-i Erdelân” gibi bazı yerel tarih kitapları, Kürdistan'ın siyasi tarihi ve Erdelân yöneticilerine odaklanmış ve dolayısıyla İran'daki genel yerel tarih yazımı özelliklerini taşımamaktadırlar. Ancak bir bütün olarak değerlendirildiğinde Kürdistan'ın tüm yerel tarih kitaplarında, İran yerel tarih yazıcılığındaki ana motivasyonlarını görmek mümkündür. Örneğin: Vatanseverlik, toprak ve millete bağlılık, yerel yöneticilerin teşvik edilmesi gibi özellikler bunlardan bazılarıdır.

Farzi ve Racabi "Kürdistan'daki Erdelân Ailesinin Siyasal-İdari Yapısı" başlıklı makalelerinde bu ailenin siyasi ilişkilerini ve idari unsurlarını incelemektedir. Makale, Erdelân ailesinin siyasi-idari yapısını, siyasi ilişkilerini ve idari unsurlarını inceliyor. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu aile İran'ın önemli eyaletlerinden biri olan Kürdistan'ın yönetiminden sorumluydu. Makale ilk elden kayıtlara dayanarak, Safevi döneminin önemli yönetici ailelerinden biri olan bu aileyi kısaca tanıtırken, bu ailenin siyasi ve idari yapısını, merkezi hükümet üzerindeki etki ve nüfuzunu ortaya koymaya çalışmıştır (Farzad ve Racabi; 2014). Erdelân hanedanlığının idaresi altındaki bölgede hatırı sayılır bir güce sahip olduğunu, merkezi hükümetin bu hanedanlığa özerklik tanınmasının, idaresi altındaki bölgenin öneminin bir kanıtı olduğunu ifade eden yazıya göre: Kürdistan eyaletinin valileri, Safevi hükümetinin başlarında, özellikle Şah İsmail döneminde fazla bir yetkiye sahip değillerdi. Şah İsmail, ülkede dini bir politika yürütmesi nedeniyle tüm Kürtlerin desteğini ve itaatini alamadı. Dolayısıyla Çaldıran savaşında Kürtlerin desteğini alamadığı için Safevilerin yenilgisine neden oldu. Bu yenilgiden sonra Kürdistan bölündü. Makalede Erdelân valilerinin Şah Abbas döneminde güçlerinin zirvesinde olduklarını, çünkü Erdelân ailesinin bu dönemde Safevilerle aile bağı kurduğu yazılmaktadır. Valilerin padişahlardan sonra en yüksek mevkiye sahip olduklarını ve kendi topraklarında özerk bir orduya ve askeri güce sahip olduklarını hatırlatmakta yarar var.

Barferohti ve İmadi, "Fetret Döneminde Erdelân Emirliği'nin Durumu" isimli makalelerinde Kaçar döneminde Erdelân ailesinin siyasi durumunu ve İran tarihinde oynadığı rolü ele almaktadır. Makalede Erdelân ailesinin, Nadir Şah Efşari'nin hükümdarlığı sonrası ve Kaçar hanedanlığının kurulmasından hemen önceki siyasi çatışmalardaki rolüne dikkat çekilmektedir. Erdelân ailesinin bu dönemde gücün zirvesinde olmasına rağmen, İran'ın siyasi tarihine hükümdarlık vadinde bulunmak yerine, bunu reddedip başka hükümetlere tabi olmayı tercih etmelerinin sebepleri incelenmektedir.

Görüldüğü üzere hem Erdelân Hanedanlığı üzerine hem de Mesture Erdelân'nın şahsiyeti üzerine farklı konularda birçok çalışma mevcut. Çalışmaların çoğu tarihsel-politik bir yaklaşıma sahip olsa da bazı çalışmalar edebi, tasavvufi ya da psikoloji gibi başka yaklaşımları da ihtiva etmektedir. Hem burada verdiğimiz literatürde hem de Kürt ve Fars edebiyatçıları tarafından zaman zaman Mesture Erdelân'nın dönemindeki İslam toplumunda ataerkil hegemonyanın baskın olmasından kaynaklı, kendisinin de erkek gibi davranmaya çalışarak eksik yanlarını bu şekilde kapatmaya çalıştığı dile getirilmiştir. Böyle bir yaklaşımın, Erdelân'nın kadın kimliğine ve bu kimliği ile dönemine ve günümüze damga vuran çalışmalarına hakaret sayılacağı unutulmamalıdır. Konumuzun kısıtlılığından dolayı bu çalışmada genişçe değinemeyecek olsak da bu konuda bir iki hususa değinmek yararlı olacaktır. Kürt toplumunda diğer doğu toplumlarında olduğu gibi ataerkil bir yapı söz konusu olsa da kadınlar her zaman şairlikleriyle, dengbejlilik rolleriyle, özellikle sözlü mersiye geleneğindeki güçlü yönleriyle sözlü ve yazılı edebiyat geleneğinde hep önemli bir konumda yer almışlardır. Kaldı ki Mesture Erdelân'nın yaşadığı Sine toplumunda dönemin Osmanlı ve Irak topraklarında hakim olan sünni selefî gelenekten çok, Yaresan geleneğinin hakim olduğu bir atmosfer söz konusudur. Bu da Avrupa da bile kadınların erkek ismiyle eserlerini zar zor yayınlattığı bir dönemde, bu toplumda Mesture Erdelân ve birçok benzeri şahsiyetin özgürce kadın kimlikleriyle özellikle edebiyat alanında takdire şayan eserler vermelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Mesture Erdelân gibi birinin günümüzde bile eserlerinin ve şahsiyetinin kadın kimliği ve bilge yönü dışında bir takım psikolojik temellere dayandırılarak açıklanması doğru değildir.

4. Tarih-i Erdelân Kitabının Muhtevasının Kısa Bir Değerlendirilmesi

Bu bölümde pek çok açıdan araştırmaya değer Tarih-i Erdelân kitabı'nın muhtevasını kısaca değerlendirmeye çalışacağız. Kitabın ağır edebi bir dili olduğundan, özellikle bire bir alıntılarının çevirisi, yazıldığı dildeki edebi çağrışımları vermeyebilir. Kitabın en önemli özelliği edebi yönü olduğundan, ilk olarak "Dil ve Edebi" özellikleri sonrasında "Tarihi Özellikleri" ele alınacaktır. Kitapta coğrafi olarak çok ayrıntıya girilmediğinden, coğrafya başlığı kısaca değerlendirilecektir. Yine maalesef Tarih-i Erdelan kitabı üzerine çalışma yapan birçok araştırmacının da eleştirilerine maruz kalan, kitabın sosyal ve kültürel hayatı çok yansıtmamasından dolayı sosyoloji bölümüne de kısaca değinilecektir.

4.1. Dil ve Edebi Özellikleri

Kitabın dil özelliklerine dair şunlar söylenebilir; Kitap Farsça dilinde yazılmıştır. Arapça kelimelerle birlikte o kelimelerin öz Farsça karşılıkları kullanılmıştır. Erdelân, Farsça ve Arapça kelimelerden istifade ederken aşırıya kaçmamış, onları dengeli bir şekilde kullanmıştır.

Bu durum, kelimelerin daha ahenkli ve tesirli olmasını sağlamıştır. Yazarın, kitapta Baba Erdelân'la ilgili yazdığı pasajda hem Arapça hem Farsça kelimelere yer vermiştir:

“Baba Erdelân, açık görüşlü, temiz yaradılışlı, iyi huylu ve doğru itikatlı bir yönetici idi. Vaktini Hak Teâlâ'ya ibadetle geçirir, çirkin ve yerilen amellerden kesinlikle uzak dururdu. Vilayet onun adaletiyle mâmur, halk da onun cömertliği ile mutlu idi... Sonunda ecel şerbetini içip ahiret yurduna göç etti. Hüküm O'nundur ve dönüş O'nadır” (Erdelân, 1946:8).

Kaçarlar (1794 ile 1925 yılları arasında İran'da hüküm sürmüş devlet) döneminde genel olarak kaleme alınan kitaplar sade bir üslupla yazılmıştır. Mesture Erdelân da kendi tarih kitabını kaleme alırken bu sade üslubu tercih etmiştir. Kitabın mukaddimesinde kendinden önceki tarihçilerin yazım usulünü takip ederek “Allah'a hamd u sena” ile başlamıştır:

“Hamd ve şükür doğmamış ve ölmeyecek, ezeli ve ebedi olan Allah'adır. O Allah ki zatındaki paklıkta eşi yoktur. Rezzak olup, sıfatlarının hepsi tek ve benzersizdir. Doğmamış, doğrulmamış ve bir dengi olmayan Allah'ı tesbih ederim. Kalem tutan parmaklar O'nun hamdını yazmaktan acizdir. Öyle bir ilahtır ki ne kalem ne de dil O'na olan şükürüne yerine getiremez. Söz, O'nu övmeye ile güzelleşir ve konuşma O'na yakarış ile yerini bulur. O'nu vasfetmeye söz yetmez. O'nu anlatmak için dile getirmek yeterli (Erdelân, 1946:1)”.

Erdelân, Allah'a övgüden sonra edebi geleneğe uyarak İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav) ve ailesine salat ve selamlarını arz eder:

“Salat ve selam, kudret kaleminin ilk neticesi, Peygamber neslinin bir üyesi, iki âlem ve feleğin, ins ve cinin yaratılma nedeni, kendisi olmasaydı başka hiçbir mevcudatın yaratılmayacağı can, yaratılmaktan amaç; O'nun gelişi olmasaydı kudret kalemi yaratılacak hiçbir canlı yazmayacağı zat, Âdem ve Havva'nın yaratılma nedeni, kalem ve levhi mahfuzun varoluşunun aslı olana olsun!” (Erdelân, 1946:1).

“Muhammed, din ve dünyanın şahı günahkârların ve kusurluların şefaathisidir” (Erdelân, 1946:1).

Tarih-i Erdelân mukaddimesinin özelliklerinden biri de edebi bir üsluba sahip olmasına ek olarak bir ahenk barındırıyor olmasıdır

“Öyle bir mabud- dur ki kalem ve dil onu hakkıyla övmekten acz ve utanç içinde- dirler. Sözün güzeli onu hamd ve tesbih ile başlayandır. Nutkun faziletlisi ona övgü ve onu tesbihle süslenmiş olandır. Âkillerin akli onu yüceltmekten aciz, fazılların fazlı onun vasıflarını beyan edememekten çaresiz. Sabah aydınlığı kaynağını o hazretin nurunun hüzmelerinden alır ve aydınlığını onun zatının nurunun yansımalarından” (Erdelân, 1946:1).

Sözdeki ahenk, yazarın eşanlamlı kelimeler kullanması, tekrar ya da kelime zenginliği için başvurduğu ifadeler gibi edebi sanatlardan istifade etmiş olmasındandır.

“Vasıflarını anlatmakla olmaz tamam, bu yüzden sükût etmektir doğru olan” (Erdelân, 1946:1)

Bunlara ek olarak, Kur'an ayetlerine yer verilmesi: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir"⁵. Din büyüklerinin rivayetlerine yer verilmesi "Eğer sen olmasaydın ins, cin ve felekleri yaratmazdım"⁶ metni yapı ve ifade bakımından kuvvetlendirdiği gibi içerik olarak da zenginleştirmiştir

Yazar, Allah'a hamd u sena ve son Resule ve Resulün ailesine salat ve selamdan arz edip, kendisini tanıtp, bu kitabı ne için kaleme almak istediğini ifade ettikten sonra, kitabın asıl muhtevasına başlamıştır.

"Silsile-i âliye-i Benî Erdelan'ın hayır ve saadet dolu hallerini benden önce yazılmış eserlere müracaat ederek, benden öncekilerden duyduklarımı yaslanarak ve bizzat müşâhade ettiklerimden yola çıkarak bu nüshada beyan ettim. Bu nüshayı okuyacak ve bu mevzular üzerine çalşacak olanlardan dua beklerim"(Erdelân, 1946:3).

Kitabın yazım üslubu hemen hemen önsözde kullanılan üslup ile aynı olsa da arada ki tek fark daha sade ve daha akıcı bir dil kullanmasıdır.

Tarih-i Erdelân kitabının kaleme alınışında en çok istifade edilen edebi sanatlara örnek olarak benzetme, istiare (bir kelimenin geçici olarak başka bir manada kullanılması) ve telmih (işaret etmek, atıfta bulunmak) zikredilebilir. Yazar bu edebi sanatlardan istifade ederken aşırıya kaçmamış, metnin ihtiyacı kadar kullanmış ve dengeyi bozmamıştır. Örneğin:

"Adaletin bulutuyla yönetim çimenleri sulandı ve sevgisinin berraklığıyla saadet fidanı tazelendi" (Erdelân, 1946: 27).

Bu örnekte; Yönetim çimenleri, adalet bulutu, saadet fidanı gibi ibareler teşbih sanatının unsurlarıdır.

"Âdem ile Havva'nın yaratılış sebebi ve levhi kalemin yaratılış sebebidir" (Erdelân, 1946:2).

"Burada Hz. Âdem ile Havva'nın hikâyesine atfen telmih sanatı kullanılmıştır".

"Cesaret ormanının aslanı, ülkeler fatihi, cömertlik meydanının hâkimi, yiğitlik semasının şahini Han Ahmed Han-ı Kürt, bütün çaba ve gayretiyle Bilbas, Revanduz ve İmadiye mülklerinin işlerini yoluna koyduktan sonra Dasnî ve Halidî tâifelerini terbiye etmek ve onlara bir ders vermek üzere cesaret merkebinin mahmuzladı ve mezkur taifelerin üzerine yürüdü" (Erdelân, 1946:40).

Cesaret ormanının aslanı, yiğitlik semasının şahini, cömertlik meydanının hâkimi gibi ifadeler açık istiareye birer örnektir.

Genel olarak, kadınlığa has letafeti, şairlik yeteneği ve edebi olarak ifade kudreti baştanbaşa kitabın bütününde gözlemlenebilir. Mesture'nin Tarih-i Erdelân kitabında en çok kullandığı olgulardan birisi çeşitli şekillerde ifade ettiği ölümdür. Örneğin:

"Baba Erdelan tecrübe ve tedbir sahibi, pak tabiatlı, hoş ahlâklı ve dürüst itikadlı bir emir idi. Halk arasında alicenaplığı ve övgüye değer hasletleri ile meşhûr ve marûf idi. Her ne kadar

⁵ Nur suresi, 35. Aayet

⁶ Kuutsi Hadis

kendisi hâkim ve muktedir idiye de Hak Teâla'nın emir ve fermanlarından yüz çevirmez, onun nehyettiği şeylere tevessül etmezdi. Bu ahvâl üzere bir müddet Kürdistan'da hükümlanlık yaptı ve sonunda ecel şerbetini içip ahirete göç etti. Hüküm O'nundur ve dönüş O'nadır En nihayetinde Bütün nefisler ölümü tadacaktır. Kendi ameliyle huzur bulmuş bir şekilde cennete doğru yöneldi" (Erdelân, 1946:8)

Bu ve bunun gibi örnekler kitapta geçen başlıca edebi söylemlerin kısa bir örneğidir. Dolayısıyla buna benzer daha birçok anlatımın yer aldığı ifadelere rastlamak mümkündür.

4.2. Tarihi Özellikler

Erdelân Hanedanlığı, İran'ın önemli eyaletlerinden biri olan Erdelân'lıların Kürdistan'ının hâkimiyetini 600 yüzyılı aşkın süre ellerinde tutmuşlardır. Bu hanedanlığın yönetimde ki yeri, Safeviler Döneminde merkezi hükümet tarafından seçilmeleriyle tamamıyla sabitlenmiş oldu.

Tarih-i Erdelân'nın tarihsel önemi, bölge tarihinin mühim bir dönemine ait olayları rivayet ediyor olmasıdır. Kitapta 13. Yy dan 19. Yy kadar Erdelân Hanedanlığının inişli çıkışlı süreci zikredilmiştir. Bu dönem Moğol saldırısıyla başlayıp, sırasıyla Harezmsâhlar, İlhanlılar, Timurular, Safeviler ve Kaçarlar'ın yönetimde oldukları zaman dilimini kapsar.

İran'ın kuzey batısında kurulan Erdelân Hanedanlığı, İran'daki Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar hanedanlıklarına bağlı olarak uzun yıllar siyasi varlık göstermiş siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda büyük bir tecrübe ile Kürt tarihinde önemli bir iz bırakmıştır. Hanedanlığın konumunun Osmanlı Devleti ile İran merkezi devletleri arasındaki sınır bölgesinde yani bu güçlerin mücadele güzergâhlarında yer almasından dolayı Safeviler ile Osmanlılar arasında ki ilişkide hassas bir rol oynamıştır. Safevi Hükümeti, mezhebi olarak birbirlerine muhalif olmalarına rağmen bu önemli bölgenin yöneticisi olan bu hanedanlıkla ilişkilerinde her zaman temkinli olmaya çalışmıştır. Tarihi boyunca yaklaşık 698 yıl hüküm süren bu beylik, birçok tarih kitabında yer almıştır (Ferzi ve Recebi, 2015:145). Mesture Erdelân, Erdelân Hanedanlığı'nın iktidar seyrinde, "bilinen en büyük Kürt aşireti olmasına" dikkat çekilmiştir (Büyük İslam ansiklopedisi, 504:7). Dolayısıyla bu hanedanlık döneminde bölgeye dair yazılan ilmi ve edebi çalışmalar da Kürdistan tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

Mefahiri'nin ifadesine göre Mesture Erdelân'dan çok önce Kürdistan'ın Kürt beldeleri ve vilayetlerinin tarihi, Safeviler'in ortaya çıkışına kadar İslam'ın egemen olduğu devletler tarihindeki umumi tarihte yer almaktadır. Kürdistan'ın yerel tarih yazıcılığı Safeviler döneminde Şeref Han Bitlisi'nin kaleme aldığı Şerefname ile başlamış ve Kaçarlar döneminde Muhammed Şerif Kazi'nin Zubdeti't Tevarih isimli kitabı ile Hüsrev Bey Erdelân'ın Lübüt tevarih ve Mesture Erdelân Tarihü'l Ekrad (Kürt Tarihi) ya da diğer adıyla Tarih-i Erdelân gibi eserlerle zirveye ulaşmıştır (Mefahiri, 2022:80).

Mesture Erdelân bu hanedanlıkla ilgili kitabını yazarken, kaynak olarak kendisinden önce yazılmış Muhammed Şerif Kazi'nin "Zubdeti't Tevarih" ve Hüsrev Bey Erdelân'nın "Lübb'üt-tevarih" yazımlarından ve mektuplarından istifade etmekle birlikte kendi müşahede ettikleri ve duyduklarından da yararlanmıştı. Erdelân kendi yeteneği ölçüsünde, olayları beyan ederken üslup sahibi bazı yazarların yazdıklarından istifade etmiş, kaynak ve alıntılar konusunda sadakatle davranmıştır. Örneğin Zübdetü't Tevarih ve Lübbü't-tevarih'den kaynak olarak

yararlanmış ve kendi kaynaklarının adlarını tarihi yorumlarının arasında sadakatle zikretmiştir. Yeri geldiğinde de Zübdetü't Tevarih ve Lübbü't-tevarih'in karşılaştırma ve uygulamasını da yapmıştır. Bazen de sözün doğruluk ve sahlılığına vurgu yapmak için başka şahitlerle de sağlamlasını yapmaya çalışmıştır (Kaydari, 2009:124).

Kitabın bazı sayfalarında başvuru kaynaklara işaret edilmiştir:

“Birçoklarına göre silsile-i âliye-yi Benî Erdelân'ın soyu Erdeşir Babekan'a dayanmaktadır. Merhum Muhammed Şerif Kadı Erdelân tarafından telif edilen eser ile Muhammed Bey Erdelân'nın oğlu Hüsrev Bey'in eserinde Erdelânların iktidarlarının ilk zamanları ile ilgili malumatlara yer verilmiştir” (Erdelân, 1946:7-8).

Yine buna benzer:

“Rahmetli Molla Muhammed Şerif'in kaleme aldığı kitapta şöyle deniyor: Hülaku Han İsfahan'a girdikten sonra şehirde halkın coşkulu karşılaması ve türlü nimetleriyle ağırlandı”(Erdelân, 1946:34)

Olayların tarihlerini, valilerin yönetim şekli ve görev tarihlerini düzenli bir şekilde vermesi Mesture Erdelân kitabını yazarken tarih yazım kurallarına riayet ettiğini göstermektedir. Kitabına Beni Erdelân Hanedanlığının kurucusu Baba Erdalân'ın hükümdarlığını anlatarak başlayan yazar, sırasıyla haleflerini yazarak devam etmiştir. Örneğin; “Baba Erdelân'ın hükümdarlığı”, “Kelul Bin Baba Erdalan'ın hükümdarlığı”, “Hızır bin Kalul'un hükümdarlığı”, “İyas bin Hızır'ın hükümdarlığı”, “Hızır bin İlyas'ın hükümdarlığı” şeklinde hanedanlığın yıkılışına yani eşi Hüsrev Han'ın oğlu Rıza Kuli Han'ın hükümdarlığının sonuna kadar olan süreyi yazmıştır. Hüsrev Han dönemini kendisi için somut olmasından dolayı daha detaylı ve nitelikli dile getirmiştir.

Mesture'nin zaman zaman kaynak olarak kullanılması sınırlı olsa da verilen malumatların yeterliliği için şiirden istifade etmesi ve bilgilerin yarınlara ulaştırılması için gereken dikkati göstermesi bu konudaki hassasiyetini ve ciddiyetini göstermektedir (Mefahiri, 2022:92).

“Emanullah Han tarafından atanan vali işleri tam bir güvenle halletti ancak bir süre sonra yine bencilliğine yenilip, kendi yararına işler yapmaya başladı:

İnsanın doğasına yerleşince kötü huy Ölüm anına kadar insandan ayrılmaz

Böylece tekrar kardeşleriyle birleşip, fitne ve fesadın kapılarını açtılar” (Erdelân, 1946:153).

“1845 Yılında Necip Paşa Rum padişahının emriyle Bağdat'tan otuz bin süvari ve yirmi urban topu ile Rum ve İran'a muhalefetten dem vuran Baban paşası Ahmet Paşayı cezalandırmak ve Şehr-i Zur'daki yönetimi ele geçirmek için yola çıktılar. Bu niyetle Kuy ve Harir'e girdiler. Birkaç gün Ahmet Paşa ile müzakere edildi. Sonunda Ahmet Paşa dört alay asker, iki üç bin süvari ve dört urban topuyla delirane bir şekilde Necip Paşa'nın üzerine yürüdü ve karargâhını onun askerlerinin üç mil uzağına kurdu. İki ordunun savaşmaya karar verdikleri sabahın gecesi, Ahmet Paşa'nın askerleri arasında anlaşmazlık meydana geldi. Sonunda söz ölüme, konuşma mücadeleye dönüştü. Böylece Paşa'nın hükmü geçersiz oldu ve Baban'ın soylularından bin atlı ve iki yüz askerle birlikte gecenin karanlığında tüm askeri teçhizatlarını

ve toplarını geride bırakarak, sabaha doğru Süleymaniye'ye vardılar. Oradan da evlerini barklarını yükleyip Sine'ye geldiler” (Erdelân, 1946:194).

Mesture Erdelân kitabı boyunca tarihi bilgileri aktarırken detaylara girmeden olayları anlatmıştır. Bu kitabını yazdığı dönemdeki kaynakların sınırlılığında kaynaklanmıştır. Birçok konuda sadece birkaç tarihi kitaptan yararlanabilmiştir. Dolayısıyla anlattığı konuların detaylarına girmek kendisi içinde zor görünmektedir. Ancak yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere detaylarını bildiği konuları anlatırken ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Böylece Mesture Erdelân, kendisinin de bağlı bulunduğu Erdelân Kürt Hanedanlığının yaklaşık 600 yılı aşkın iktidar tarihini savaşlarıyla birlikte yazmış ve açık bir dille okuyucuya sunmuştur. Bugüne kadar Erdelân Kürtleri iktidarlarını kaleme alan eserler olsa da daha önce dile getirmiş olduğumuz gibi, bu kitabın yazarının kadın olması ve kendisinin Erdelân Hanedanlığına mensup biri olması bu kitabın diğer eserlerden farklı olma özelliğini öne çıkartmaktadır. Mesture Erdelân bu hanedanlığın bir ferdi olması, onlarla yakın bir temas içinde bulunmasından dolayı onun müşahede ettikleri kitaptaki bilgilerin doğruluğu ve sahihliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Mesture'nin, Tarih-i Erdelân kitabını kaleme almasındaki nedenlere gelince, bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Muhammed Kelhor, Mesture'nin bu eseri kaleme almasında iç ve dış etkenlerin etkili olduğunu ifade etmiş ve iç etken olarak; “Mesture'nin İçindeki Adam” yani Mesture Erdelân dönemin ilim sahibi erkeklerle rekabet etme arzusunun yattığını ve bu rekabeti yazılarıyla göstermeye çalıştığını belirtmiştir. Dış etken olarak da “Erdelân Hanedanlığının çalkantılı dönemi olarak dile getirmiştir (Kelhor, 2018:28).

Yine Kelhor ve bazı araştırmacılara göre Mesture Erdelân'yi *Tarih-i Erdelân*'ni yazmaya iten sebebin; Kaçar Şahı Feth Ali'nin kızı ve Mesture Erdelân kuması olan Hüsnü Cihan Hanım ile olan rekabet hissiyatıdır. “Erdelân'nın bu kitabı yazmasındaki asıl motivasyonun Valiye Hatun (Kuması) ve oğullarının yönetim şekillerini eleştirmek olduğunu söylemek mümkündür. Temeli Mesture'nin animus yönüyle, Kaçar şehzadeleri olan Valiye hatunla Tuba hatuna karşı hissettiği kadınsal rekabete dayanan bir eleştiridir. Çocuksuz ve dul olan Mesture Erdelân Kaçar Şahının kızı Valiye Hatun ve Erdelân hükümetinin valileri ve yarı Kaçar sayılan oğulları Rıza Kali Han ve Emanullah Han ile Valiye Hatunun yeğeni ve aynı zamanda Rıza Kali Hanın eşi olan Tuba Hatuna karşı tek stratejisi Tarih-i Erdelân kitabında yer alan bu eleştirilerdir” (Kelhor, 2018:120).

Mesture Erdelân bu kitabı yazmasındaki asıl motivasyonunu kesin olarak ifade edebilmek mümkün olmasa da onun münevver kişiliği ve hayatı araştırıldığında, asıl motivasyonunun kadınlar arasındaki rekabet gibi basit bir nedene dayandırılması pek de inandırıcı görünmemektedir. Erdelân'nın edebi ve ilmi şahsiyetine bakarak bu kitabı kaleme almasındaki asıl etkenin, onun tarihe ve yazmaya olan ilgisi, Erdelân Hanedanlığına karşı taassup düzeyindeki bağlılığını dile getirebiliriz. Onun zamanının çoğunu Erdelân Hanedanlığının kütüphanesinde geçirmesi ve orada ki kitapları mütalaa etmesi, aynı zamanda tarih ilmine karşı özel bir ilgisinin olması, onu Kürdistan'ın siyasi tarihi ve Erdelân Hanedanı'nın tarihsel konumu ile ilgili yazı yazmaya yöneltmiştir. Bundan dolayı, “El Değmemiş İnci” olarak gördüğü Kürdistan hakkında kaleme alınmış kitapları okumaya başlamış ve kendinden önceki

tarihçiler, anlatılar ve kendi müşahede ettikleriyle “Erdelân Hanedanlığının Saadeti ve Hayırlı Vaziyetlerini” yazmaya niyetlenmiştir. Mesture, böylelikle 1846 yılında Kürt Tarihi ya da diğer adıyla Tarih-i Erdelân kitabını kaleme almıştır. Kitabını, Kürdistan’ın siyasi tarihi ve Erdelân Hanlığının yönetiminden Hüsrev Han’ın idare de muvaffak olamamış oğlu Rıza Kuli Han’ın hükümetine kadar olan zamanı anlatarak bitirmiştir. Öyle görünüyor ki Mesture, geçmiş tarihçiler ile büyükbabası Muhammed Aga Nazır Kürdistanî ve babası Ebu’l Hasan Bey gibi şahsiyetlerin malumatlarından da faydalanmıştır (Kaydari, 2009:88).

Mesture Erdelân’dan önce Erdelân Tarihi hakkında kitaplar yazılmış olsa da kendi ifadesine göre bu kitaplardaki bilgiler eksikti ve bazı yanlış aktarımlar mevcuttu. Bu yüzden o kitapları eleştirel bir gözle ele alıp tekrar yazmaya karar verdi. Mesture bu düşünce ile eskilerin eserlerinden “Teb’i Vekkad” (Parlak ve temiz doğası) ve “Zihni Nekkad” (Eleştirel zihni) ile tamamlayıp Kürt Tarihi ya da Tarih-i Erdelân’ı kaleme almayı hedeflemiştir.

Mesture Erdelân, Tarih-i Erdelân kitabının önsözünde bu kitabı nasıl kaleme aldığını şöyle anlatıyor:

“Zaman zaman doğal eğilimim ve fitri rağbetim beni kitap okumaya yöneltirdi. Bir gün atalarımın yadigar kalan kütüphanedeki kitaplara ve onların yazdıklarına bakıyordum, bunların arasında Ekrad tarihini anlatan ve vatanımla ilgili yazılmış bir kitap gördüm. Bu kitabı okuduktan sonra Kürdistan’ın ve şehirlerinin durumuna dair yazılmış başka bir eseri de görüp okudum. Her ne kadar ayrıntılı bir şekilde yazılmış olsalar da bazı hususlara değinilmemişti. Bu söz konusu hususlarda izahata ihtiyaç duyulan kısımlar vardı. Ben de bu Mirliğin (Hanedanlığın) bir üyesi ve ardılıydım (Sonraki nesil). Bu silsilenin peyderpey olan zincirinin bir halkası, bir gölgesiydim. Şimdi istidadımın bedenini bu silsilenin nesebi olmakla süslediğime göre, parlak bir doğa ve eleştirel bir zihinle bu kitabı yazmayı görev bildim” (Erdelân, 1946:8).

Bilindiği üzere İslam medeniyetinin orta çağlarında tarih yazarlığı nakli (rivayet ile) ve tahlili (araştırma ile) olmak üzere iki şekilde zikredilmiştir (Seccadi ve Alemzade, 1996:35). Bu sınıflandırmaya göre Tarih-i Erdelân, her ne kadar tahlili yöne sahip olsa da rivayetlerin baskın olması dolayısıyla daha çok ilk kısma dâhildir. Örneğin kitabında rivayet olarak yer verdiği bir pasaj şöyledir:

“Baba Erdelân’ın ölümünden sonra oğlu Kelul, babasının yerine geçti ve vilayetindeki zulüm ve zorbalığı ortadan kaldırdı. Adalet onun varlığı ile hâkim, bolluk ve bereket onun zatıyla payidar olmuştur. Utufet gölgesi hem gayrıya hem reayayı kapsar, şefkat ve merhamet tacı tüm muhtaçların ve ammeyi halkın başında olup, cümlesi onun varlığı ile mutlu ve mesrur, emrine mecbur olmuştur. Öfkesiyle heva ve heves kapılarını kapatmış, cömertliği ile âlemi ihtiyaç ve niyazdan kurtarmıştır...” (Erdelân, 1946:9).

Diğer yöneticiler hakkında da bunun gibi abartılı anlatımlara yer verilmiş ve nadir de olsa tersi söylemlerde de bulunmuştur:

“1710 yılında Hüsrev Han yönetime geçti. Zulüm ve kötü amelleri halkı yordu, huzur ve asayiş kapılarını fakirler ve miskinlerin yüzüne kapattı, zulüm ve sitem binasının temellerini attı. Elinin altındakilere cevr u cefa eyledi. Nemrud’un yolunu ve Şeddad’ın usulünü örnek aldı...” (Erdelân, 1946:56).

4.3. Coğrafi Özellikler

Kürdistan bölgesi coğrafi olarak önemli ve stratejik bir konumda yer almaktadır. Kürdistan bölgesinin coğrafi olarak Asya ve Avrupa kıtalarının geçiş güzergahı üzerinde olması, tarihi ipek yolunun buradan geçmesi bu bölgenin tarihsel süreçlerini ve yönetim biçimlerinin araştırılmasını da önemli kılmaktadır. "Bu bölge, hem coğrafi olarak konumunun stratejik olması hem de üzerinde yaşayan insanların dağılımı açısından büyük bir öneme sahiptir. Ulaşımı zorlaştıran engebeli yolları, sarp ve dağlık oluşu bu bölgeyi dış saldırılara karşı savunmaya münasiptir" (Mir Haydar, 1993:41).

Bu bölgenin köy, belde ve çeşitli yerleşim alanları ve coğrafi konumlarına, Tarih-i Erdelân kitabında yer verilmiştir. Siyasi, toplumsal ve kültürel çalışmalar için bu bilgiler oldukça önem arz etmektedir. Her ne kadar yazar bu konuda ayrıntıya girmemiş, yer ve mekânların ayrıntılı bilgilerine değinmemiş olsa da kitapta yer verilen bilgiler, bu yer ve mekânların daha iyi tanınmasına yardımcı olacak şekildedir. Örneğin yer ve mekânlara dair aşağıdaki hususları nakletmiştir:

"Me'mun Bey bin Münzir oğulları arasında ileride sorun çıkmasın diye âlimlerin maslahatıyla vilayeti oğulları arasında bölüştü ve tebaayı da onlara emanet etti. Onun evlatlarının en büyüğü ve en akıllı, en faziletlilerinden olan Bigeh Bey'e, Zalm, Gulanber, Semiran, Havar, Dudan ve Novsud bölgelerinin yönetimini verdi. Ortanca oğlu Sarhab Bey'e Navi, Marivan, Tanure, Oraman, Mehraban, Kelo, Klas ve Bagoli ile artık bilinmeyen ancak tarihçilerin kitaplarında yazdığı için bizim de dile getirdiğimiz vilayetler olan Ber Kelaş ve Neşkaş'ın yönetimleri verildi. Seruçek, Karadağ, Alan ve Şehrzor'u da küçük oğlu Muhammed Bey'e verdi" (Erdelân, 1946:14).

Görüldüğü üzere Mesture Erdelân vilayet ve şehirlerin genel olarak adlarını vermiş ancak coğrafi konumları hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Yine o vilayetlerde kimlerin yaşadığıyla ilgili de bir malumata yer verilmemiştir. Ayrıca kitapta adı geçen coğrafi yerlerin bir kısmı Kürdistan bölgesinin dışında yer almaktadır ve Erdelân sadece bunların isimlerini vermekle yetinmiştir:

"Nadir Şah, Türkistan gezisinden döndüğünde, yüz binden fazla asker Mazenderan'daki Eşref⁷'de onun huzuruna vardılar" (Erdelân, 1946:78).

"Hüsrev Paşa, menzilleri aştıktan sonra İran ve Rum⁸ sınırlarına ulaştı. Kazlıbaş ordusuyla savaşarak galip geldi. Daha sonra Zalm, Şehrizar, Karadağ, Şehribazar vb. vilayetlerini ele geçirdi. O tarihten günümüze kadar adı geçen vilayetler Rum devletinin mülkiyetindedir" (Erdelân, 1946:51-52).

"Hülagu Han, abisinin yolundan giderek Rum padişahı Sultan Murat ile barışçıl bir ilişki geliştirmiştir. Safavilerin padişahı Şah Abbas'a karşı da barış kapılarını aralamış, böylece topraklarını genişletip, hazinesini doldurmuştur. Zamanının çoğunu savaşmak yerine kale, cami ve medrese inşa etmeye sarf etmiştir. Zalm kalesinin yanı sıra Goran taifesinin başkenti olan ve zamanla harabeye dönen Palangan kalesinin de onarılmasını emretmiştir. Çok sağlam bir kale

⁷ "Eşref" İran'ın Mazenderan Eyaletine bağlı bir şehirdir ve bugünkü adı "Bahşehrtir".

⁸ İran'daki birçok kaynakta Osmanlı İmparatorluğu "Rum Vilayeti" olarak geçmektedir.

olduğu rivayet edilen Palangan kalesi, savaş döneminde düşmanların kaleye girmesini engelleyecek biçimde yapılmıştır. Aynı şekilde benzeri ülkenin hiçbir yerinde olmayan ve yüce yaratıcı tarafından benzeri yaratılmamış bir kale olan Hasan Abad kalesini de restore ettirmiştir” (Erdelân, 1946:17-18).

Bu ve benzeri örneklerde anlaşılacağı üzere Mesture Erdelân söz konusu yerlerin ve kalelerin okuyuculara tanıdık geldiğini varsayarak bunların coğrafi konumlarını, görünüm detaylarını ve diğer özelliklerini tanıtmadan yalnızca isimlerini vermiştir.

“Safevi hükümetinin ömrü tamamlanıp, şevketli sabahı karanlık geceye yaklaştığında hükümlerlikleri sona ermek üzereyken Horasan’dan Fars vilayetine, tükendiği için Horasan’dan Fars’a, Rey’den Irak’a kadar tüm toprakları Afganların hâkimiyetine geçmişti. Ruslar da Mazandaran vilayetinin kontrolünü ele geçirmişti. Rum devleti de batıdaki toprakları ele geçirmişti”(Erdelân, 1946:72).

Bu kısa cümlede Mesture Erdelân, Safevi imparatorluğunun yıkılış döneminde İran’ın dört bir yanının farklı milletler ve ülkelerce ele geçirilmesini dile getirirken aynı zamanda dönemin siyasi durumunu da kısa ve öz bir şekilde tasvir etmiştir.

Genel olarak tarih kitapları kültürel ve sosyolojik çalışmalar için uygun kaynaklardır. Pek çok gelenek görenek, yerel ve dini merasim, insanlar arası iletişim, halkların inançlarıyla olan bağları gibi detaylara bu gibi kitaplarda sıklıkla yer verilmektedir. Ancak daha önce de dile getirdiğimiz gibi Erdelân Kürdistan’daki birçok vilayetin adını vermesine rağmen, burada yaşayan insanlarla ilgili söz konusu detaylara değinmemiştir. Kürtler, asil ve köklü geçmişi olan bir kavimdir ve büyük bir kültürel zenginliğe sahiptirler. Ancak maalesef bu zengin kültüre Tarih-i Erdelân kitabında rastlanmaz. Mesture, bu kitapta giyim kuşam ve mutfak kültürü ile gelenek göreneğin ayrıntılarından bahsetmemiştir. Eğer bu mevzulara değinmiş olsaydı kitabı sosyolojik olarak zengin olmasının yanı sıra okuyucu için daha da çekici ve akıcılığı olan bir kitap olurdu. O, daha çok toplumda yaşanan siyasi olaylar ve savaşlara yer vermiştir. Olayların sosyal, kültürel ve ekonomik boyutuna pek değinmemiştir. Başka bir ifadeyle siyasi ve askeri tarihe karşı haddinden fazla olan ilgisi onun daha çok bu konularda yazmasına neden olmuştur (Mefahiri, 2022:95).

Örnek olarak Mesture Erdelân aşağıda yer alan metninde hastalığın belirtileri ve geleneksel tedavi yöntemleri ile alakalı gelecekte ki okuyucular için yeterince malumata yer vermiş ancak hastalığın kendisine genel olarak değinip, geçmiş olması verilebilir:

"Onun latif bedenine musallat olan kara sevda ve melankoli hastalığı için bir yıl boyunca çeşitli ilaç ve tedavilere devam edilmiş, doktorlar ve hekimler onu tedavi etmek için uğraşmışlardır. Ancak tedaviye cevap vermediğinden onu zincire vurdular” (Erdelân, 1946:45).

Yine kitapta buna benzer: “Onun hükümet tahtına geçmesinden iki yıl sonra, taun belası ‘Allah’ın gazabından yine Allah’a Sığınırız’ vilayete sirayet etti öyle ki 80000 kişi bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetti” (Erdelân, 1946:68).

Erdelân’ın hastalıktan Allah'a sığınma vurgusu, bu hastalığın genel toplum için ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir. Zira 80.000 kişinin bu hastalık nedeniyle hayatını kaybetmesi felaketin derinliğini göstermektedir. Kuşkusuz bu tür olayların toplumlar üzerinde

geniş ve bazen onarılamaz etkileri vardır, ancak yazar konuyla ilgili bu kadar sınırlı bir bilgiyi okuyucuya vermekle yetinmiştir.

4.4. Mezhebi Özellikler

Mesture Erdelân Şii Kaçar Hanedanlığının yönettiği ve çoğunluğu Şii olan İran topraklarında, Sünni itikada mensup Senendec'de yaşamıştır. Dini eğitimini ilk etapta babasından, daha sonrada dönemin Kürt âlimlerinden almıştır. Birçok Sünni âlimin çıktığı Senendec'de yaşamıştır. Yazdığı eserlerden ve özellikle Şeri'yat Risalesinden anlaşılacağı üzere kendisi de güçlü bir inanç ve yüksek bir feraset sahibidir. Erdelân, Şeri'yat kitabının önsözünde dile getirdiği üzere döneminin ve milletin en büyük hastalığının cehalet olduğunun farkındadır. Bilhassa ilim ve kültürde hem Kürt milletin hem de bu milletin kadınlarının geri kalması, onun kalbine ve ruhuna çok dokunmaktadır. Çevresindeki kadınların okuma yazmadan mahrum kalmasını, cehaletle boğuşmalarını istemediğinden yazılarıyla bu eksikliklerin bir kısmını mümkün olduğu kadar gidermeye çalışmıştır. Mesture Hanım dini inancının ve yaşantısının yansıması olarak değerlendirilebilecek "Şeri'yat" isimli fıkıh kitabını yazmış ve kitabın önsözünde bu duygularını şöyle ifade etmiştir: "Bir gün ben ve aileden ara sıra bir araya geldiğimiz bazı kadınlar sohbet ediyorduk. Aramızda birçok şey konuşup, tartıştık. Bu konuşmalar esnasında söz, Hz. Muhammed'in (s.a.v.)'in şeriatına geldi, gördüm ki bu vadiye herkes boş. İster istemez okumaya ve araştırmaya başladım. En sonunda bu yolda imanın meyvesi olan ve hidayete götüren mühim şeyleri, kısaca her Müslüman kulun bilmesi gereken dinin temel ve esaslarını, Allah'ın bilmemizi istediği bütün farzları birkaç bölüm şeklinde yazmaya çalıştım" (Erdelân, 2012:3).

Yazdığı Şeri'yat kitabından anlaşılacağı üzere dindar bir Müslüman olan Mesture Erdelân'ın mezhebi itikatlarına Tarih kitabında da rastlamak mümkündür. Onun dine bakış açısını bütün kitap boyunca karşımıza çıkararak en önemli hususlar kaza ve kader meselesine yaptığı vurgular olarak belirtilebilir.

O, tarihi olayları ele alırken düzenin sağlanıp sağlanamamasını Allah'ın dilemesine bağlamıştır. Bu nispeten cebri bir bakış açısından kaynaklanır ve kelimelerin işaret ettiği şekliyle: "Allah kullarının amellerini yaratır ve insanın kendi fiillerinin yaratılmasında etkisi yoktur, yalnızca onları kazanabilir" inancı hâkimdir (Teftazani, 1400:58).

Mesture Erdelân'ın Tarih-i Erdelân'nın kitabından bu bakış açısına örnekler aşağıdaki gibidir:

"Savaş başladıktan sonra... Timur Han çaresiz çatışmaya sırt çevirdi, kadir olan ve kaderi adaletle yaratan Hakkın takdiri böyle idi. O durumda ne kaçabilir ne de seçim yapabilirdi..." (Erdelân, 1946: 25).

"Bu esnada 'takdir olunan değişmez' manası ile ayaklanma sırasında tüfeğin mermisi Emir'e isabet etti ve onu öldürdü" (Erdelân, 1946:26).

"Bu tehlikeli durumu gören intikamcı ordu, savaşmayı bıraktı. Kılıçlarını geri çekip, Timur'un naaşını vilayete getirdiler. İşte bu O aziz ve yüce Hakkın taktiridir" (Erdelân, 1946: 34).

" Çünkü Allah, Molla Yakup'un helakını takdir etmemiştir" (Erdelân, 1946: 34).

Kaza ve kader meselesi dışında, Tarih-i Erdelân kitabında Mesture'nin dini inanç ve akidelerini yansıtan başka bir örnek yoktur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale Tarih-i Erdelân kitabının muhtevasını edebiyat, tarih, coğrafya ve mezhep gibi çeşitli açılardan incelemeye ve değerlendirmeye çalışmıştır. İnceleme ve değerlendirme sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tarih-i Erdelân ile ilgili mevcut bilgiler, bu kitaptan önce Erdelân Hanedanlığıyla ilgili yazılan tarih kitaplarının içeriğiyle neredeyse aynıdır. Sadece Mesture Erdelân bazı bilgileri eklemiş ya da bazılarını çıkartmıştır. Mesture diğer kaynaklardan aktardığı bilgilerin kaynaklarını belirtmek konusunda etik davranmış ve tüm kaynakları olduğu gibi yazmıştır. Kitabın bir başka tarihi özelliği de Mesture'nin Erdelân Hanedanlığına olan gönül bağıdır ve bu gönül bağı onun olaylara karşı tarafsızlığını ve olayları adil yargılamasını bir ölçüde etkilemiştir.

Kitabın en önemli ve öne çıkan özelliği edebî yönüdür. Mesture iyi eğitim almış ve sürekli okuyan, araştıran bir kadın olması, şiir ve edebiyata yeteneği olması nedeniyle, kitabını edebi, akıcı ve yumuşak bir dille yazmış ve bu konudaki yazma yeteneğini açıkça ortaya koymuştur. Mesture dönemindeki genel yazı üslubu (Kaçar Dönemi) sade nesir yazımı olduğundan ve bu dönemin şiir yazımı da edebî dönüş ekolüne dâhil olduğundan, kitabını hâkim olan yazı üslubunun etkisinde yazmıştır. Tarih-i Erdelân Kitabı bir yandan sade, akıcı ve kolay anlaşılırken, aynı zamanda Sadi Şiraz-i'nin Gülistanı gibi geçmiş yüzyılların ünlü nesirlerinden bir ölçüde etkilenmiş şiir, ayet ve rivayetlerle süslenmiştir.

Kürdistan coğrafyası tarih boyunca savaflara ve siyasi çekişmelere sahne olmuş bir coğrafyadır. Mesture Erdelân kitabı da bu siyasi çekişmelerin ve savafların açık bir kanıtıdır. Kitabın en belirgin coğrafi özellikleri arasında Kürdistan'ın bölge ve köy isimlerini sayabiliriz. Ancak bu yerler yazarın kendisi tarafından bilindiği ve okuyucu tarafından da bilindiği varsayıldığından konum detaylarına pek değinilmemiştir.

Yine Zengin Kürt kültürü, toplumsal ve sosyolojik araştırmalar için büyük bir kapasiteye haizdir. Ancak Mesture Erdelân kitabında giyim kültürü, yemek kültürü, örf ve adetler gibi sosyolojik konuların detaylarına değinmemiştir. Eğer bu konulara da değinmiş olsaydı kitabı daha verimli ve ilgi çekici olabilirdi. Tarih-i Erdelân Kitabının en önemli sosyolojik yönü, yazarının bir kadın olmasıdır. Kız çocuklarının ve kadınların büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmediği ve eğitimden mahrum olduğu bir toplumda, bir kadın tarafından böyle bir eserin yazılması büyük bir başarıdır. Bu durum, böyle toplumlarda bile koşullar uygun olduğunda kadınların yüksek ve etkileyici birçok başarıyı elde edebileceklerini göstermektedir.

Tarih-i Erdelân kitabının en önemli dini özelliği ise, yazarın sıkı sıkıya bağlı kaldığı Meşîetçi bakış açısı ve olayların neden-sonuç ilişkilerinde kader ve kazayı sebep olarak görmesidir.

Kaynakça - References

- Adak, A., (2011). *Erdelanlı Kadın Bir Saray Şairi: Mestûre Mahşere Hanım*. Kürt Kadını Kongresi (Hakkari 1-5 Ekim 2009), Hakkari. s. 91-100.
- Barforukht, R., Emadi, M. H. (2013). *Fetret döneminde Erdelân Emirliği'nin durumu (Zendiye'nin sonu Kaçar'ın yükselişine kadar) ve bu hanedanın erken Kaçar İran tarihindeki rolü*. Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, sayı. 26, sayfa 33-56
- Büyük İslam Ansiklopedisi (1998). *Kazem Mousavi Bejnordi'nin gözetiminde*. 2. Basım, Büyük İslam Ansiklopedisi Enstitüsü. Tahran.
- Erdelân, M. (1946). *Erdelân Tarihi*. Giriş, düzeltme ve revizyon, Naser Azadpour. Bahrami Basımevi. Senendec.
- Erdelân, M. (2005). *Tarih-i Erdelân* (Jamal Ahmedi Ayinin Tashihi ile) Erbil: Aras Yayınları.
- Erdelân, M. (2012). *Şer'iyat*, Mütercim: Yılmaz Aslan, H. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Erdelân, M. (2020). *Tarih-i Erdelân*, Mütercim: Açar, C. İstanbul Nûbihar Yayınları.
- Farzi, F., Rajabi, R. (2015). *Kürdistan'ın Ardalan Hanedanlığının siyasi-idari yapısı (Safevilerle olan ilişkilerine dayanarak)*. Harezmi Tarih Dergisi, sayı. 7, s. 145-171.
- Ghadimi Khedari, A. (2009). *Kürdistan'ın yerel tarihçiliği ve İran'da ilk kadın tarihçinin ortaya çıkışı*. Tarihsel Çalışmalar Dergisi sayı. 1, s. 113.
- Hayret S., Seyyed Abdul, H. (1996). *İranlı Kürt şairler*. 1. Basım, Tahran: Ehsan Yayınları.
- Kelhor, M. (2018). *Mestur'nin hayatında ve tarih kitabında Animusun rolü üzerine bir inceleme*. Tarihsel ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, sayı. 37, s. 107-132.
- Maffakheri, B. (2022). *Mesture Erdelân'ın tarihçiliğinin Kürt tarihindeki yeri*. İslam Tarihi ve Medeniyeti Dergisi, sayı, 39, s. 97-98.
- Mir Haydar, D. (1993). *Siyasi coğrafyanın temelleri*. Tahran: Samat Yayınları.
- Radfar, A. K. (2010). *Mesture Kürdistan-i Şiirin, sanatın ve tasavvufun tacı*. Fars Dili ve Edebiyatı Çalışmaları Dergisi, sayı. 7, s. 13-24
- Ruhani, Baba Mardux (2003). *Kürt meşhurları tarihi*. cilt 1, Tahran: Suruş Yayınları.
- Sajjadi, S., Alamzadeh, H. (1996). *İslam tarihçiliği*. Tahran: Samt Yayınları.
- Salimi, A., Nemati, F. (2011). *Mesture Erdelân ve Ayşe Timur'un şiirlerinde ortak dini temalar*. *Fars Dili ve Edebiyatı Üç Aylık Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, İslami Azad Üniversitesi, Senendec, sayı. 8.
- Şerifi, A. (2006). *Oryantalistler açısından Mesture, (Mesture Erdelân üzerine yazılmış bilimsel ve kültürel hizmetleri mecmuasından)* Tahran: Kültürel Eserleri Koruma Derneği Yayınları.

Taftazani, Ö. (1987). *Psikolojik inançların şerhi*, Kahire: Ezher Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları.

Toloui, A., Amjadi, M. (2019). Mesture Erdelân ve Parvin Etisami'nin şiirlerinin incelenmesi ve şiir tarzlarının karşılaştırılması üzerine analiz. *Ulusların Dili ve Edebiyatı Üzerine Karşılaştırmalı Araştırmalar Dergisi (Journal of Compative Research Of Nation's Language and Literature)*, sayı. 15, s. 77-94

Zeki Beg, M. Emin (2012), *Dîroka Kurd û Kurdistan*, (Çev.: Ziya Avcı), Avesta Yay., İkinci Baskı, İstanbul.